

Krzysztof Brózda
Uniwersytet Rzeszowski

KONSTYTUTYWNE CZYNNIKI PATRIOTYZMU W REFLEKSJI JANA PAWŁA II

STRESZCZENIE

W kwestii patriotyzmu Jan Paweł II nawiązuje do wizji człowieka i społeczeństwa, które kształtowane są w oparciu o charakterystyczny dla niego personalizm. Referując i analizując ten obszar papieskiej refleksji, zauważyć trzeba, iż wyraźnie odwołuje się ona do chrześcijaństwa. Papież osadza ją na fundamencie kultury chrześcijańskiej, troszcąc o dobro wspólne, dowartościowaniu Małej Ojczyzny, ale i otwarciu na Europę.

Słowa kluczowe:

patriotyzm, ojczyzna, naród, dobro wspólne, kultura, ziemia.

Wprowadzenie

Poza kontekstem sporu politycznego w szeroko rozumianej przestrzeni społeczno-medialnej rzadko pojawiają się terminy „ojczyzna” i „naród”, dużo zaś uwagi poświęca się wypaczeniom w tym obszarze czy też „odmitologizowaniu” ojczystych dziejów. Trudno też nie dostrzec, iż terminy te są współcześnie bardzo różnie definiowane, a nawet redefiniowane. Kwestii patriotyzmu zresztą, z samego faktu jego złożoności, na poziomie teorii i praktyki życia społeczno-politycznego, nie da się bezdyskusyjnie i ostatecznie rozstrzygnąć, a nawet uporządkować w powszechnie akceptowalny sposób. Można go jednak interpretować i rzetelnie, adekwatnie do wagi tego problemu, spierać się o jego rozumienie¹. Wprawdzie kwestia pojmowania

¹ Zob. R. Matyja, *Przestrzeń powinności. Myśl polityczna a postawy patriotyczne w Polsce powojennej*, [w:] *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei*, red. J. Kłoczowski, Kraków 2006, s. 232; J. Szacki, *Patriotyzm jako „błąd” i jako „cnota”*, [w:] *Maski i twarze patriotyzmu*, red. M. Karolczak, Kraków 2012, s. 105.

rzeczywistości określanej terminem „ojczyzna” staje się wyzwaniem dla ludzi egzystujących w epoce globalizacji i kosmopolityzmu, zgodzić się jednak trzeba z C. Bartnikiem, iż sama idea ojczyzny nie przestanie nigdy skłaniać do refleksji, gdyż każdy człowiek i każda grupa społeczna musi mieć swoje „prapierwotne milieu macierzyńskie w sensie biologicznym, psychicznym, kulturowym i społecznym”². Nic więc dziwnego, że w swoistej pustce ponowoczesnego „świata bez miejsc” czy „niby miejsc” coraz większy status, przynajmniej dla znaczących części poszczególnych społeczeństw, wydają się uzyskiwać kategorie domu i ojczyzny, zajmując ważne miejsce w ogólnym systemie wartości³. Ojczyzna stanowi bez wątpienia pewną strukturę natury aksjologicznej właśnie, gdyż nie tylko podporządkowana jest wartości, ale jej zasadniczym przeznaczeniem jest przede wszystkim realizowanie wartości. Ojczyzna to zbiór tych wszystkich wartości, dzięki którym — otrzymując życie w określonym miejscu świata i w tym, a nie innym okresie dziejów — człowiek otrzymuje dobra umożliwiające rozwój jego człowieczeństwa i osobowości⁴.

Jednym ze współczesnych myślicieli często odnoszących się do kwestii patriotyzmu czy edukacji patriotycznej był Jan Paweł II, który diagnozował kryzys w tym względzie. Wprawdzie za klucz hermeneutyczny do rozumienia świata, człowieka i ojczyzny przez polskiego papieża uznać należy, jak zauważył Z. Stachowski, interpretowanie wszystkiego w kontekście historiozoficznym, czyli wkroczenia w ludzkie dzieje Chrystusa⁵, lecz nie brak tu również treści z zakresu filozofii. Treści te nawiązując przede wszystkim do wizji człowieka i społeczeństwa, kształtowane są w oparciu o charakterystyczny dla tego myśliciela personalizm. Wykazanie, iż interpretacja ujęcia ojczyzny czy patriotyzmu w refleksji Jana Pawła II nacechowana jest personalizmem, uznać można za główną tezę, którą stara się postawić autor artykułu. Kolejne omawiane czynniki konstytuujące ojczyznę nacechowane są bowiem w refleksji polskiego papieża bardzo jednoznacznym rysem prezentowanego przez niego personalizmu, zarówno na płaszczyźnie rozumienia jednostki, jak i społeczeństwa. Nie sposób też, referując i analizując

² Zob. C. Bartnik, *Teologia społeczno-polityczna*, Lublin 1998, s. 193.

³ Zob. W. Theiss, *Dom i ojczyzna — miejsca w świecie bez miejsc. Trzy perspektywy*, [w:] *Dom i ojczyzna dylemat wielokulturowości*, red. D. Lalak, Warszawa 2008, s. 79.

⁴ Zob. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 73. Por. I. Karolak, *Patriotyzm*, [w:] *Nazwy wartości*, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993, s. 160.

⁵ Zob. Z. Stachowski, *Wojtylińska historiozofia*, [w:] *Filozofia w kulturach krajów słowiańskich*, red. A. Zachariasz, Z. Stachowski, Rzeszów 2007, s. 186–187.

ten obszar refleksji Jana Pawła II, nie zauważyć, iż dokonuje się ona w ramach myśli wyraźnie odwołującej się do chrześcijaństwa. Przedstawiając swoją wizję odniesienia człowieka do ojczyzny, polski papież osadza ją przede wszystkim, jeśli niemal nie wyłącznie, na fundamencie kultury chrześcijańskiej. Trudno byłoby jednak stawiać tezę, iż papież głosi jakąś wersję ekskluzywnego patriotyzmu, możliwego do zbudowania jedynie w oparciu o chrześcijański personalizm i taką też kulturę. Ale wydaje się, iż tylko takie ujęcie patriotyzmu jest przedmiotem jego rozważań. W konsekwencji próbując ustosunkować się do kwestii zawartej w tytule artykułu, poruszać trzeba się po swoistych peryferiach filozofii społecznej, antropologii, filozofii kultury czy przede wszystkim aksjologii. Ujawnia się tu konieczność reinterpretacji refleksji nie tylko filozofa, ale i teologa, czy wreszcie przywódcy religijnego i społecznego.

Idea wspólnoty w kontekście personalizmu Jana Pawła II

Upatrując zasadniczy element refleksji omawianego myśliciela w personalizmie, odwołującym się przede wszystkim do chrześcijaństwa, za jego istotny punkt uznać trzeba akcentowanie gotowości każdego ludzkiego „ja”, w różnych jego wymiarach, do tworzenia wspólnot i życia w nich. Założenie to, w opinii papieża, stoi w sprzeczności zarówno z teoretycznymi, jak i praktycznymi czynnikami konstytuującymi sposób funkcjonowania współczesnych społeczeństw. Nacechowany jest on bowiem anonimowością i bezosobowym umasowieniem, słabością więzi społecznych, poważnym kryzysem uczestnictwa i odpowiedzialności, zanikiem odniesienia do dobra wspólnego⁶. Dostrzegając w człowieku autonomiczny, aktywny i kreatywny podmiot kształtujący życie społeczne według celów i zadań adekwatnych do rangi jej bytu, papież wskazywał, że każdy sam za siebie i przed sobą odpowiada⁷. Ważnym zobowiązaniem stojącym przed każdym człowiekiem jest jego odniesienie do ojczyzny. Wagę tej kwestii wyraził w osobistych słowach skierowanych do Polaków: „Czuję się odpowiedzialny za to wielkie, wspólne dziedzictwo, któremu na imię Polska. To imię nas wszystkich określa. To imię nas

⁶ Zob. Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”* (1 V 1991), [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. II, Kraków b.r.w., nr 46–49 (dalej cyt. CA).

⁷ Zob. K. Wojtyła, *Osoba: podmiot i wspólnota*, „Roczniki Filozoficzne”, 1976, nr 24, s. 31. Por. J. Truskolaska, *Kategoria osoby i czynu w personalizmie etycznym Karola Wojtyły i ich konsekwencje pedagogiczne*, [w:] *Pedagogiczne inspiracje w nauczaniu Jana Pawła II*, red. M. Nowak, C. Kalita, Białą Podlaska 2006, s. 224.

wszystkich zobowiązuje. To imię nas wszystkich kosztuje”⁸. Powyższe sformułowania, odnoszące się bezpośrednio do odpowiedzialności za ojczyznę oraz zobowiązań wynikających ze świadomego patriotyzmu, uznać można za kwintesencję rozumienia patriotyzmu przez Jana Pawła II. Za istotny z filozoficznego punktu widzenia rys takiego ujęcia patriotyzmu uznać należy wyraźne odniesienia antropologiczne, opierające się na konsekwentnym personalizmie⁹. Człowiek, w jednostkowym i wspólnotowym wymiarze, stanowi w tej refleksji punkt odniesienia prawdziwego patriotyzmu. Skoro tylko człowiek, sam stanowiąc wartość, rozpoznaje, rozumie, akceptuje, a wreszcie respektuje wartości, to nigdy nie można go stawiać ponad klasą, państwem czy nawet narodem¹⁰.

Aksjologia ojczystej ziemi

Najbardziej realnym, empirycznym czynnikiem kształtującym w refleksji papieskiej kategorię patriotyzmu jest odniesienie do ojczystej ziemi. Wydaje się, iż od samego początku swojego zaistnienia człowiek odczuwa potrzebę miejsca dającego bezpieczeństwo, zarówno dla świata ducha, jak i fizyczności. Przez terytorium ojczyste rozumie się ten obszar, który w najgłębszej swej istocie jest nieodzowną dla danej społeczności przestrzenią jej życia i działania. Naród może wprawdzie nie zajmować ojczystej ziemi, która stanowiłaby jego przestrzeń życia i działania, zajmując inne terytoria, ale nie jest to stan naturalny i zadowalający. Kiedy więc warunek ten nie jest spełniony, wygenerowana zostaje potrzeba znalezienia bądź powrotu do swojej własnej ziemi. Ojczysta ziemia jest czymś więcej niż miejscem zasobów surowcowych. Jest to „własne” miejsce na ziemi danej zbiorowości, święta ojczyzna, do której można symbolicznie powracać. W modelowym rozumieniu tej kwestii naród oznacza społeczność, która znajduje swoją ojczyznę w określonym miejscu świata. Relacje tworzące naród i ojczyznę sprowadzają się w normalnym biegu rzeczy do ziemi rodzinnej¹¹.

⁸ Jan Paweł II, *Pokój Tobie Polsko*, red. A. Szafrąńska, Warszawa 1984, s. 135.

⁹ Zob. R. Buttiglione, *Mysł Karola Wojtyły*, Lublin 1996, s. 72–73.

¹⁰ Zob. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Lublin 1994, s. 186. Por. W. Muszyński, *Solidarność w nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, [w:] *Służba prawdzie, wolności i życiu. Refleksje nad myślą społeczną Jana Pawła II*, red. E. Albińska, S. Fel, Lublin 2008, s. 161.

¹¹ Zob. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, dz. cyt., s. 74. Por. M. Krąpiec, *Naród*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 7, Lublin 2006, s. 511; H. Skorowski, *Naród i państwo w nauczaniu społecznym Kościoła*, Warszawa 2000, s. 82.

Skoro ziemia ojczysta stanowi nieodzowną przestrzeń istnienia i bytowania wspólnoty ojczyźnianej, to patriotyzm jako miłość ojczyzny, miłość wspólnoty musi też wyrażać się poprzez jej afirmację. Szacunek dla ziemi ojczystej jako dobra wspólnoty wiąże się z szerokim spektrum działań mających na celu zagwarantowanie jej wolności i bezpieczeństwa, kultywowania i rozwoju tkwiących w niej wartości. W polskiej świadomości zbiorowej ojczysta przestrzeń wydaje się być wielocłonowa i zorganizowana koncentrycznie w ciąg: dom — miejscowość rodzinna — okolica — region — kraj. Można tu mówić o kolejno powiększających się obszarach, z których każdy następny zawiera w sobie poprzedni i przejmuje część jego atrybutów. Ziemia nie jest jedynie materią zapewniającą narodowi przeżycie, jest częścią ojczyzny i dobrem wspólnym, niezależnie od tego, kto jest jej właścicielem. Ojczystą ziemię traktuje się po prostu jako dom, gdyż jest to ziemia jedyna, niepowtarzalna, dająca poczucie bycia u siebie, jedyna i najpiękniejsza, nawet jeśli jest to często ziemia trudnej jedności¹². Dobitnie pisał o tym Jan Paweł II, zwracając uwagę, że Polska to „Ziemia ludzi szukających własnych dróg. Ziemia długiego podziału wśród książąt jakiegoś rodu. Ziemia poddana wolności każdego względem wszystkich. Ziemia na koniec rozdarta poprzez ciąg prawie sześciu pokoleń. [...] Ziemia poprzez rozdarcie zjednoczona w sercach Polaków jak żadna”¹³. Związek człowieka z ziemią ma dla papieża nie tylko emocjonalny czy sentymentalny wymiar, ale przede wszystkim konstytuujący naród. Stanowi on bowiem w swej najgłębszej treści niezwykły owoc miłości wielu pokoleń, dzięki czemu naród jest w stanie przekraczać tkwiące wewnątrz niego podziały wynikające nawet z silnej nienawiści¹⁴. Odwiedzając różne kraje, Jan Paweł II wprowadził pełen symboliki zwyczaj całowania ziemi. Terytorium ojczyzny utożsamiał bowiem nie tyle z zagospodarowaną przestrzenią, ile z miejscem zajmującym ważne miejsce w sercu i pamięci ludzi. Interpretując ten gest, stwierdzał między innymi: „Na odchodnym całuję tę ziemię, z którą nigdy nie może rozstać się moje serce”¹⁵, „Pocałunek złożony na ziemi polskiej ma jednak dla mnie sens szczególny. Jest to jakby pocałunek złożony na rękach matki — albowiem Ojczyzna jest naszą matką

¹² Zob. J. Bartmiński, *Jak biegną drogi Ojczyzny*, [w:] *Z Karolem Wojtyłą myśląc Ojczyzna*, red. W. Chudy, Lublin 2002, s. 45; J. Tischner, *Polska jest ojczyzną*, Paryż 1985, s. 11; H. Skorowski, *Etyczne aspekty patriotyzmu*, [w:] *Ku etycznym zasadom służb mundurowych*, red. Z. Kępa, A. Szerauc, Płock 2009, s. 88–89.

¹³ K. Wojtyła, *Myśląc Ojczyzna...*, [w:] *Poezje i dramaty*, Kraków 1979, s. 96.

¹⁴ Tamże, s. 90.

¹⁵ Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne na lotnisku w Balicach* (9 VI 1979, Kraków), [w:] *Drogowskazy dla Polaków*, Kraków 1999, t. 2, s. 200.

ziemską. Polska jest matką szczególną. Niełatwe są jej dzieje, zwłaszcza na przestrzeni ostatnich stuleci. Jest matką, która wiele przecierpiała i wciąż na nowo cierpi. Dlatego też ma prawo do miłości szczególnej¹⁶.

Oprócz realnie istniejących aspektów „ziemi ojczystej” można wyróżnić te mające mityczne, symboliczne, a nawet mistyczne istnienie, sięgające korzeniami do starosłowiańskiej mitologii ziemi. Świętą w polskim zwyczaju patriotycznym stawała się ziemia uświęcona krwią bohaterów, ziemia, której grudkę brano, wyjeżdżając na obczyznę, ukochana, skrwawiona, cierpiąca, karmicielka, matka-łono (np. dla żołnierzy tułaczy)¹⁷. Ponieważ ojczysta ziemia rodzi i żywi, otacza się ją czcią jako Ziemię-Matkę. Papieskie zakorzenienie w ojczyźnie — matce ziemskiej Polaków, współuczestniczącej niejako w momentach tragicznych i radosnych związanego z nią narodu, nie było relacją abstrakcyjną, lecz głęboko realistyczną, nacechowaną fizyczną bliskością. Było to zakorzenienie w konkretnych, często dobrze mu znanych miejscach ojczyzny. Żegnając się podczas jednej z ostatnich pielgrzymek do ojczyzny z rodakami, mówił: „[...] wracając do Watykanu, nie opuszczam mego rodzinnego kraju. Zabieram w pamięci widok ojczystej ziemi, od Bałtyku do gór¹⁸. W wykraczającym poza formalne ramy słynnym przemówieniu z Wadowic spontanicznie odwoływał się do wielu miejsc w swym rodzinnym mieście¹⁹. Często wspominał na przykład piękno Tatr²⁰, a o Krakowie mówił „mój Kraków”, stwierdzając, że był on dla niego od najmłodszych lat życia szczególną syntezą tego wszystkiego, co jest jednocześnie polskie i chrześcijańskie²¹.

Nie wolno też pominąć niezwykle ważnego aspektu papieskiej aksjologii ziemi związanego z jego silnym odniesieniem do ekologii. Jan Paweł II przekonywał, że dzięki wewnętrznemu spojrzeniu duszy oraz religijnej intui-

¹⁶ Tenże, *Przemówienie powitalne na lotnisku Okęcie* (16 VI 1983, Warszawa), [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. IX, red. zbiorowa, Kraków 2008, s. 173.

¹⁷ Zob. F. Ziejka, *Wykład inauguracyjny na Akademii Rolniczej w Krakowie*, 3 X 2006, *Pieśń o polskiej ziemi...*, „Biuletyn Informacyjny AR w Krakowie”, 2006, nr 4 (47), s. 5–12.

¹⁸ Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne na lotnisku w Balicach* (17 VI 1999), [w:] *Drogowskazy...*, dz. cyt., t. 3, s. 600.

¹⁹ Zob. tenże, *Przemówienie do mieszkańców Wadowic* (07 VI 1979), [w:] *Drogowskazy...*, dz. cyt., t. 2, s. 143–145; tenże, *Homilia podczas liturgii słowa* (16 VI 1999), [w:] *Drogowskazy...*, dz. cyt., t. 3, s. 584–590.

²⁰ Zob. tenże, *Homilia w czasie Mszy Świętej* (8 VI 1979, Nowy Targ), [w:] *Drogowskazy...*, dz. cyt., t. 2, s. 152.

²¹ Zob. tenże, *Przemówienie powitalne na Błoniach* (10 VI 1987, Kraków), [w:] *Drogowskazy...*, t. 2, s. 415.

cji, nie zatrzymując się na tym, co powierzchowne, człowiek może odkryć, że świat nie jest niemy, lecz mówi o Stwórcy²². Ciesząc się tym pięknem, człowiek powinien „dostrzec jak gdyby ukryty ślad miłości Bożej. W takiej to właśnie postawie św. Franciszek z Asyżu kontemlował stworzenie i wielbił Boga, pierwotne źródło wszelkiego piękna”²³. Skoro władza człowieka to rodzaj delegacji, powierzonej mu misji²⁴, to jego „panowanie” charakteryzować powinna mądrość i miłość, poprzez które ma on wykazać swoje podobieństwo do Stwórcy²⁵. Degradacja ziemi w oczywisty sposób godzi w dobro ofiarowane człowiekowi przez Stwórcę jako nieodzowne dla jego życia i rozwoju. Wyjałowiona ziemia nie daje plonów, pielęgnowana zaś z miłością staje się szczerą karmicielką. Świadomy zagrożeń stojących nie tylko przed środowiskiem naturalnym, ale i samym człowiekiem Jan Paweł II nie miał wątpliwości co do tego, że trzeba pobudzać i popierać „nawrócenie ekologiczne”, które w ostatnich dziesięcioleciach sprawiło, że ludzkość stała się bardziej wrażliwa na niebezpieczeństwo katastrofy²⁶.

Kategoria narodu jako wspólnoty osób

Jan Paweł II dostrzegał w postawie szacunku dla ojczystej ziemi i szeroko rozumianej przyrody zasadniczy czynnik patriotyzmu i podstawowy element konstytuujący ojczyznę. Związek człowieka z terytorium ojczystym miał dla niego znaczenie na tyle szczególne, iż opisując charakter tej relacji, odwoływał się do najgłębszych więzi — macierzyńskich i ojcowskich. Personifikując ojczyznę, w okresach zagrożenia narodowego przedstawiano ją jako kochającą kobietę, matkę, która wydaje na świat dzieci, karmi, otacza opieką, obdarza miłością i wymaga wzajemności²⁷. Skoro termin „ojczyzna”

²² Zob. tenże, *Psalm 19 — hymn na cześć Boga Stwórcy*, audyencja generalna (30 I 2002), 3, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 20.11.2015]; tenże, *Trzeba zapobiec katastrofie ekologicznej*, audyencja generalna (17 I 2001), 5, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 20.11.2015].

²³ Tenże, *Wszelkie stworzenie niech wielbi Pana*, audyencja generalna (2 V 2001), 5, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 20.11.2015].

²⁴ Zob. tenże, *Trzeba zapobiec...*, dz. cyt., 2.

²⁵ Zob. CA, nr 38; Jan Paweł II, *Solidarny rozwój jako narzędzie walki z głodem i niedożywieniem. Przesłanie Papieża z okazji Światowego Dnia Wyżywienia*, „L’Osservatore Romano”, 2005/1, s. 19. Por. J. Ratzinger, *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, tłum. J. Zychowicz, Kraków 1999, s. 73.

²⁶ Jan Paweł II, *Trzeba zapobiec...*, dz. cyt., 4.

²⁷ Zob. K. Denek, *W poszukiwaniu drogi*, [w:] K. Denek, B. Dymara, W. Korzeniowska, *Dziecko w świecie wielkiej i małej ojczyzny*, Kraków 2009, s. 33–36.

suponuje szczególne relacje rodzinne, z rodzicami, ojcem, matką, to narodu nie można uważać za społeczność skonstruowaną jedynie w oparciu o pewną umowę. Należy w niej widzieć niedającą się niczym zastąpić, podobnie jak w przypadku rodziny, wspólnotę naturalną, gdyż naturalne są ludzkie więzi i relacje²⁸. Naród to najdoskonalszy i najpełniejszy byt społeczny, dopełniający osobę indywidualną i wspólnotę rodzinną, wywierający głęboki wpływ na osobowość człowieka²⁹. Nie jest on podobny do domu złożonego z pojedynczych cegieł, gdyż dostarcza człowiekowi wartości niepowtarzalnych, niemal tak samo jak poszczególne osoby. Pozostając zasadniczym zasobem ojczyzny, mocą swego zaangażowania, pracy, inteligencji i pomysłowości ludzie stanowią jego bezcenne dobro. Patriotyzm musi oznaczać przy tym wyjście poza własną indywidualność, lokowanie siebie w szerszej zbiorowości osób, służenie ojczyźnie pracą, posiadanymi dobrami, a nawet i życiem³⁰. Jan Paweł II wskazuje na immanentną cechę natury ludzkiej, którą wyznacza napięcie pomiędzy tym co jednostkowe i uniwersalne. Charakteryzując się tą samą naturą, ludzie czują się automatycznie członkami jednej wielkiej rodziny, lecz w wyniku konkretnych uwarunkowań historycznych są w sposób „nieunikniony bardziej intensywnie związani z poszczególnymi grupami ludzkimi, poczynając od rodziny, poprzez rozmaite grupy, do których należą, a kończąc na tej całości etnicznej i kulturowej, która nieprzypadkowo nazywa się narodem”³¹.

Mieszkający na ziemi wybranej często już przez proajców naród stanowi dla Jana Pawła II mistyczną wspólnotę przekraczającą granice czasów i pokoleń. Świadczy o tym między innymi jego przemówienie na cmentarzu ofiar wojny 1920 roku w Radzyminie: „Wiecie, że urodziłem się w roku 1920, w maju, w tym czasie, kiedy bolszewicy szli na Warszawę. I dlatego noszę w sobie od urodzenia wielki dług w stosunku do tych, którzy wówczas podjęli walkę z najeźdźcą i zwyciężyli, jak gdyby spłacając dług za to, co od

²⁸ Zob. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, dz. cyt., s. 72–73; tenże, *Homilia na placu Zwycięstwa w Warszawie* (2 VI 1979), [w:] tenże, *Przemówienia i homilie. Polska 2 VI 1979–10 VI 1979*, Kraków 1979, s. 31.

²⁹ Zob. K. Wojtyła, *Wywiad z 21 VI 1978*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne Kościoła integralną częścią jego misji*, Rzym 1996, s. 55. Por. C. Bartnik, *Pokusa beznarodowości*, [w:] C. Bartnik, *Misterium człowieka*, Lublin 2004, s. 380.

³⁰ Zob. Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do ludzi morza* (11 VI 1987, Gdynia), [w:] *Drogowskazy...*, dz. cyt., t. 2, s. 445–450. Por. K. Skarżyńska, *Rodzaje patriotyzmu. Czy i jak osobiste doświadczenia oraz wychowanie różnicują postawy narodowe*, [w:] *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty*, t. 4, red. M. Dudzikowa, M. Czerpaniak-Walczak, Gdańsk 2008, s. 55.

³¹ Jan Paweł II, *Przemówienie w ONZ* (5 X 1995).

nich otrzymałem”³². Ojczyzną nie jest jedynie społeczność ludzi aktualnie ją współtworzących, gdyż należy ona do całego łańcucha pokoleń, stanowi owoc miłości pokoleń, dar, w którym są one wszystkie obecne³³. Kwestię tę podjął także przy Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie, gdy przypominał, iż „dzieje Ojczyzny tworzone są przez każdego jej syna i każdą córkę od tysiąca lat — i w tym pokoleniu, i w przyszłych — choćby to był człowiek bezimienny i nieznany, tak jak ten żołnierz, przy którego grobie stoimy”³⁴.

Historia i kultura — determinanty tożsamości narodowej

Elementem kształtującym, a właściwie warunkującym patriotyzm, skorelowanym ściśle z przywiązaniem do ojczystej ziemi, jest historia ojczyzny. To ona, jak się powszechnie uważa, niezwykle mocno konstytuuje naród, pozwalając zachować mu jego tożsamość. Dzieje ojczyste stwarzają szczególnie silną więź wewnętrzną łączącą minione pokolenia z teraźniejszością, stanowią „duszę narodu”³⁵. Każdy naród, podobnie jak jednostka, ma swoją historię. Bez jej znajomości nie tylko trudno myśleć o kształtowaniu uczuć patriotycznych³⁶, ale trudno w pełni zrozumieć siebie³⁷. Jak pisał J. Tischner, nawiązując do J. Wojtyły, wybiegając w przyszłość, człowiek podejmuje zarazem swoją przeszłość: „Tak tworzą się dzieje człowieka. Wciąż z jakąś nadzieją i wciąż z jakimś wyborem dziedzictwa. Tak tworzy się naród”³⁸. Dla członka narodu, według M. Krapca, jego dzieje nie są więc i nie mogą być czymś obcym, obojętnym³⁹. Jak słusznie zauważa S. Grygiel, „trwają tylko te narody, które istnieją na miarę Przeszłości oraz Przyszłości i w niej się zako-

³² Tenże, *Przemówienia i homilie*, Warszawa 1999, s. 177. Por. A. Szafranski, *Jan Paweł II: myśli o ojczyźnie*, [w:] *Polska teologia narodu*, red. C. Bartnik, Lublin 1986, s. 291.

³³ Zob. Jan Paweł II, *Homilia na Placu Zwycięstwa...*, dz. cyt. (3 VI 1979).

³⁴ Zob. tamże (4 VI 1979).

³⁵ Zob. Z Karolem Wojtyłą *myśląc Ojczyzna*, dz. cyt., s. 77; C. Bartnik, *Idea polskości*, Radom 2001, s. 165.

³⁶ J. Tischner, *Idąc przez puste Błonia*, Kraków 2005, s. 265.

³⁷ Zob. H. Skorowski, *Naród i państwo...*, dz. cyt., s. 82; A. Bocheński, *Rzecz o psychice narodu polskiego*, Warszawa 1986, s. 24.

³⁸ Zob. J. Tischner, *Myślenie według wartości*, Kraków 1994, s. 262; K. Wojtyła, *Myśli o papieżstwie i narodzie*, „Znak”, 1977, nr 29, s. 1228.

³⁹ Zob. M. Krapiec, *Naród*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 7, Lublin 2006, s. 511.

rzeniają swoją Pamięcią”⁴⁰. Ścisła korelacja patriotyzmu z historią, utożsamianą z pamięcią, charakteryzuje również refleksję Jana Pawła II. W wielu przemówieniach, szczególnie tych wygłoszonych w trakcie pielgrzymek do ojczyzny, nawiązywał on do dziejów narodu polskiego, eksponując jego ponad tysiącletnią tradycję chrześcijańską i dziedzictwo kulturowe. Odwiedzając ojczyste miejsca, zawsze przywoływał związane z nimi fakty i wydarzenia historyczne, które kształtowały byt i świadomość narodową kolejnych pokoleń Polaków. W pamięci dostrzegał podstawowy wyznacznik tożsamości ludzi i narodu, siłę, „która tworzy tożsamość istnień ludzkich, zarówno na płaszczyźnie osobowej, jak i zbiorowej. Przez pamięć bowiem w psychice osoby tworzy się poniekąd i krystalizuje poczucie tożsamości”⁴¹.

Przypisując przywiązaniu do historii wiodącą rolę w kształtowaniu patriotyzmu, Jan Paweł II wyrażał przekonanie, iż zarówno poszczególny człowiek, jak i całe narody nie mogą istnieć bez kultury, której pamięć o przeszłości pozostaje istotną częścią. Jego personalizm jest tak silnie warunkowany odniesieniem do kultury, że widzi w niej czynnik konstytuujący osobę. Pozostając nośnikiem wartości intelektualnych, moralnych, społecznych, religijnych, estetycznych, osoba ludzka nie może się rozwijać, przynajmniej wszechstronnie, inaczej niż przez kulturę, gdyż to właśnie ona określa egzystencję ludzką, stanowi specyfikę, wyraz i potwierdzenie człowieczeństwa⁴². Szeroko rozumiana kultura stanowi specyfikę człowieka, jego zobowiązanie i powinność, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. Na drodze różnorodnych relacji międzyosobowych kultura rozwija w człowieku to, co najbardziej ludzkie i kształtuje jego życie osobowe. Kultura jako system więziotwórczych znaków jest też nierozzerwalnie związana ze społecznym życiem człowieka; tworzy ją i przekazuje konkretna grupa społeczna. Odnacza się ona zarazem charakterem kumulatywnym, gdyż każde pokolenie w ramach procesów kulturotwórczych tworzy coś nowego, i to „nowe” wkomponowuje w sprawdzone już wartości i sposoby ich realizacji⁴³. Skoro w życiu człowieka główną rolę odgrywa świat ducha, czyli

⁴⁰ Zob. S. Grygiel, *Ojczyzna jest zawsze trochę dalej*, Kielce 1998, s. 22–27.

⁴¹ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, dz. cyt., s. 149.

⁴² Zob. tenże, *Kultura i perspektywy przyszłości świata*, „L’Osservatore Romano”, 1982/3, s. 5. Por. S. Ziemiański, *Naród*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego Ignatianum w Krakowie” 2006, XII, s. 40.

⁴³ Zob. L. Dyczewski, *Miejsce i funkcje wartości w kulturze*, [w:] *Kultura w kręgach wartości*, red. L. Dyczewski, Lublin 2001, s. 29–31; P. Bagby, *Pojęcie kultury*, [w:] *Człowiek — wychowanie — kultura*, red. F. Adamski, Kraków 1993, s. 165; S. Ziemiański, *Naród*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego IGNATIANUM w Krakowie”, 2006, XII, s. 40.

kultura, to naród definiować można przede wszystkim jako społeczeństwo odpowiedzialne za rozwój i szerzenie właściwych mu wartości kulturowych, stanowiących jego wkład do kultury ogólnoludzkiej. Naród to grupa ludzi połączona nie tylko rasą i wspólnymi cechami charakteru czy obyczajami, ale także wspólnym celem — rozbudową, kultywowaniem, obroną i rozpowsechnianiem specyficznej kultury, która go określa i dla której on żyje⁴⁴.

Nawiązując do Jana Pawła II, można powiedzieć, iż naród istnieje z kultury i dla kultury, stanowiąc społeczność znajdującą w niej swoją ojczyznę. Ojczyzna wyraża człowieka szerzej i głębiej niż naród, pozostając przede wszystkim jednością historyczną, moralną i kulturową narodu⁴⁵. Kultura jest zawsze narodowa — kultura ogólnoludzka istnieje realnie jako całościowy kształt kultur narodowych⁴⁶. „Naród istnieje z kultury i dla kultury. Kultura jest fundamentem życia ludów, korzeniem ich głębokiej tożsamości, a także dobrem wspólnym Narodu”⁴⁷. Stanowiąc fundament jedności wspólnoty, kultura, przez którą rozumieć trzeba jedyny w swoim rodzaju skarbiec wartości i treści duchowych, staje się czynnikiem narodotwórczym pozwalającym mu trwać. Kultura to podstawowa forma suwerenności społeczeństwa, wyznaczająca integralność oraz tożsamość narodową, decydująca o narodowej ciągłości historycznej. Utożsamiając się z kulturą swojego narodu, człowiek niejako zadomawia się w nim, znajdując „swoj” świat, w którym się dobrze czuje⁴⁸. Niejako przewartościowując w okresie zaborów pogląd utożsamiający ojczyznę z państwem, Polacy w większym stopniu zaczęli widzieć w niej zbiór wartości łączących i motywujących ich do działania. Pogwałcony w swych prawach naród ocalił swoją suwerenność w kulturze; znikło państwo unicestwione przez zaborców, lecz nie przestała istnieć ojczyzna⁴⁹.

⁴⁴ Zob. J. Bocheński, *ABC tomizmu*, Londyn 1950, s. 15–21, 67–75; tenże, *Szkice o nacjonalizmie i katolicyzmie polskim*, Warszawa 1997, s. 29; T. Ślipko, *Państwo i naród w dobie globalizacji*, [w:] *Oblicza patriotyzmu*, Kraków 2009, s. 230.

⁴⁵ Zob. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, dz. cyt., s. 74; tenże, *Chrystusa nie można wyłączyć z dziejów człowieka* (2 VI 1979, Warszawa), [w:] Jan Paweł II, *Na ziemi polskiej*, Rzym 1979, s. 30.

⁴⁶ Zob. tenże, *W imię przyszłości kultury*, przemówienie w Unesco (2 VI 1980, Paryż), „L'Osservatore Romano”, 1981/2, s. 5.

⁴⁷ Tenże, *Przemówienie do młodzieży na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie* (3 VI 1979), „Znak”, 1979, nr 7–8, s. 664. Por. A. Kłoczowski, *Religijna interpretacja kultury polskiej w pielgrzymkowych wypowiedziach Jana Pawła II*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 1980, nr 2, s. 169–182.

⁴⁸ Zob. K. Wojtyła, *Myśli o papieżstwie i narodzie*, „Znak”, 1977, nr 29, s. 1228.

⁴⁹ Zob. A. Wierzbicki, *W podróży do Itaki*, [w:] *Z Karolem Wojtyłą myśląc Ojczyzna*, dz. cyt., s. 177.

Dzieląc się swymi osobistymi odczuciami, Jan Paweł II pisał: „[...] jestem synem narodu, który przetrwał najstraszliwsze doświadczenia dziejów, którego wielokrotnie sąsiedzi skazywali na śmierć — a on pozostał przy życiu i pozostał sobą. Zachował własną tożsamość i zachował pośród rozbiorów i okupacji własną suwerenność jako Naród — nie opierając się na jakichkolwiek innych środkach fizycznej potęgi, ale tylko na własnej kulturze”⁵⁰. Wyrażając przekonanie, iż kultura w trudnych czasach braku państwowości pozwoliła Polakom zachować tożsamość, papież nie miał wątpliwości, iż bez pogłębionej tożsamości kulturowej i historycznej nie sposób mówić o rzeczywistej suwerenności państwa⁵¹. Odzwierciedlająca niejako duszę konkretnej wspólnoty narodowej kultura stanowi silny czynnik integrujący członków danego narodu, ułatwiając ich wzajemne porozumienie, a nawet zjednoczenie. Jeśli więc trudne warunki materialne lub prześladowania polityczne zmuszają niektórych ludzi do opuszczenia ojczyzny, to powinni oni robić wszystko, aby podtrzymywać możliwie silne więzi z duchowym dziedzictwem swego narodu⁵².

Religia — duch narodu

Jednoznacznie dowartościowując rolę kultury w kształtowaniu ducha narodu, Jan Paweł II wyrażał przekonanie, iż konieczna jest tu wierność jej korzeniom, które upatrywał w chrześcijaństwie, w charakterystycznych dla niego wartościach⁵³. Przypominał, że wraz z chrztem Polski i otrzymaną wiarą Kościół dał naszym przodkom „klucz do rozumienia tej wielkiej i podstawowej rzeczywistości, jaką jest człowiek [...]”. Nie można też bez Chrystusa zrozumieć dziejów Polski — przede wszystkim jako dziejów ludzi, którzy przeszli i przechodzą przez tę ziemię⁵⁴. Dzieje narodu i Kościoła będą niejako paralelnie i są ze sobą ściśle związane. Chrzest narodu miał nie tylko wymiar *stricte* religijny, ale i dziejotwórczy, gdyż w zjeździe gnieźnieńskim nastąpiło szczególne związanie narodu i Kościoła⁵⁵.

⁵⁰ Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury...*, dz. cyt., s. 14.

⁵¹ Zob. tenże, *Homilia w czasie Mszy Świętej odprawionej pod Szczytem Jasnej Góry* (19 VI 1983), [w:] tenże, *Dziela zebrane*, dz. cyt., s. 218.

⁵² Zob. tenże, *Homilia w czasie Mszy Świętej* (8 VI 1979, Nowy Targ), [w:] *Drogowskazy...*, dz. cyt., t. 2, s. 152.

⁵³ Zob. tenże, *W imię przyszłości kultury...*, dz. cyt., s. 2; tenże, *Przemówienie do młodzieży na Wzgórzu Lecha...*, dz. cyt., s. 664.

⁵⁴ Tenże, *Homilia na Placu Zwycięstwa...*, dz. cyt. (3 VI 1979).

⁵⁵ Zob. M. Kowalczyk, *Z teologii historii narodu Jana Pawła II*, [w:] C. Bartnik, *Polska teologia narodu*, Lublin 1986, s. 262–264.

Dostrzegając w religii czynnik wzmacniający nie tylko więzi człowieka z Bogiem, ale również pomiędzy ludźmi Jan Paweł II sądził, iż naród jest wspólnotą horyzontalną i wertykalną. Głęboko przeżywana wiara nie przekreśla lojalności narodowych, lecz je wzmacnia, gdyż chrześcijanie są głęboko włączeni w życie poszczególnych narodów. Dalekie jest to jednak od prymitywnego nacjonalizmu, pozostaje otwartość na powszechne braterstwo ludzi wynikające z tego, iż są dziećmi tego samego Ojca i braćmi w Chrystusie⁵⁶. Skoro wspólnym przedmiotem zainteresowania religii i polityki jest dobro człowieka i społeczeństwa, to może ona pozytywnie wpływać na politykę, proponując przeniknąć ją miłością. Odwołując się do chrześcijańskich korzeni polskiego narodu, papież zwracał uwagę na to, iż troska o zachowanie tej tożsamości nie może dziś oznaczać jedynie mechanicznego kopiowania wzorów z przeszłości. Wierność korzeniom oznacza „umiejętność budowania organicznej więzi między odwiecznymi wartościami, które tyle razy sprawdziły się w historii, a wyzwaniem świata współczesnego, między wiarą a kulturą, między Ewangelią a życiem”⁵⁷.

Troska o dobro wspólne jako zasada życia społecznego

Zwrotnym momentem w kształtowaniu zrębów ojczyzny i rozwijaniu postaw patriotycznych był dla Jana Pawła II 1989 rok, który zapoczątkował nowy etap w historii Polski. Papież doskonale zdając sobie sprawę z wagi wydarzeń, które się wówczas rozgrywały, sam w nich aktywnie uczestnicząc, nie miał wątpliwości co do tego, iż przejście od społeczeństwa „zniewolonego” do społeczeństwa obywatelskiego stawia przed wszystkimi Polakami nowe zadania⁵⁸. Zwracając się do rodaków, podkreślał, iż przejmując dziedzictwo odważnych wysiłków podejmowanych w imię dobra ojczyzny, dziś oni odpowiadają za to, jaki konkretny kształt przybierze w Polsce wolność i demokracja⁵⁹. Uważał przy tym, że przemianom politycznym po 1989 roku towarzyszyć muszą jeszcze ważniejsze przemiany społeczne. Przejście od Polski kształtowanej w myśl założeń sowieckiego socjalizmu do Polski wol-

⁵⁶ Zob. Jan Paweł II, *Encyklika Redemptoris missio*, nr 43, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

⁵⁷ Tenże, *Budujmy Polskę wierną swym korzeniom* (10 VII 1997, Kraków), *Przemówienie pożegnalne na lotnisku Balice*, 4, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

⁵⁸ Zob. Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne na lotnisku Okęcie* (9 VI 1991, Warszawa), 2, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

⁵⁹ Zob. tenże, *Razem tworzyć wspólne dobro Ojczyzny*, przemówienie w Parlamencie RP (11 VI 1999, Warszawa), 1, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

nej i demokratycznej domaga się niejako nowego początku narodu, który musi dojrzewać i gruntować się w naszych postawach, w zbiorowej świadomości⁶⁰. Fundamentów tych przemian powinno się szukać w dobrze rozumianej służbie ojczyźnie, służbie wielkim narodowym celom⁶¹.

Za punkt odniesienia dla służby narodowej Jan Paweł II konsekwentnie uznawał dobro wspólne, sądząc, iż tylko ono zabezpiecza oczekiwania państwa i każdego bez wyjątku obywatela. Szczególna rola dobra wspólnego wynika przede wszystkim z tego, iż konstytuuje ono społeczeństwo aksjologicznie, stwarzając mu niezbędne warunki wspólnego bytowania. Dzięki relacji poszczególnych „ja” do integralnie pojmowanego i umocowanego aksjologicznie wspólnego dobra wspólnota społeczna uzyskuje szansę na to, by stać się „my”, czyli wspólnotą nacechowaną relacjami interpersonalnymi⁶². Kierując się dobrem wspólnym, poszczególne jednostki, rodziny i większe społeczności współkonstytuując ojczyznę, mogą pełniej i łatwiej kształtować swoją własną doskonałość⁶³.

Odwołując się do polskich dziejów i tradycji, Jan Paweł II przypomniał, iż nie brakuje tu licznych i różnorodnych wzorców życia poświęconego całkowicie dobru wspólnemu służącemu całemu narodowi. Troska o dobro wspólne jest wyzwaniem dla wszystkich obywateli i powinna przejawiać się w różnych sektorach życia społecznego, lecz stanowi szczególne zobowiązanie skierowane do tych, którzy mają wpływ na politykę prowadzoną przez państwo. Sprawowanie władzy politycznej oraz funkcjonowanie w instytucjach reprezentujących państwo nie może nigdy pomijać dobra wspólnego całego narodu ani tym bardziej sprowadzać się do szukania własnych czy nawet grupowych korzyści. Sprawowanie władzy to ofiarna służba człowiekowi i społeczeństwu odnosząca się w sposób konieczny do dobra wspólnego. Umieszczenie zasady dobra wspólnego w centrum ustroju społecznego, politycznego i gospodarczego państwa zdaniem Jana Pawła II powinno dotyczyć w sposób szczególny systemów demokratycznych, które wydają się dziś najlepiej realizować potrzeby swoich obywateli. Aspiracje te zostaną jednak

⁶⁰ Zob. tenże, *Budujmy Polskę...*, dz. cyt., 1, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

⁶¹ Zob. tenże, *Razem tworzyć...*, dz. cyt., 8, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

⁶² Zob. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, dz. cyt., s. 360. Por. K. Bochenek, *Państwo jako dobro wspólne w refleksji Jana Pawła II*, [w:] *Polska w nauczaniu Jana Pawła II*, red. W. Furmanek, Rzeszów 2008, s. 64–65.

⁶³ Zob. Jan Paweł II, *Razem tworzyć...*, dz. cyt., 4, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

w pełni zaspokojone dopiero wtedy, gdy demokracja kształtowana będzie w oparciu o zasady etyki i solidarnej współpracy wszystkich obywateli, niezależnie od opcji politycznej czy światopoglądu, pragnących tworzyć wspólne dobro ojczyzny⁶⁴.

Przyznając powinności realizacji dobra wspólnego ważną rolę w kształtowaniu postawy współczesnego patriotyzmu, Jan Paweł II wskazywał zarazem, iż konsekwencją niewłaściwego rozwiązania relacji jednostki i państwa względem tego dobra jest zazwyczaj poważna alienacja społeczna. Jej konsekwencją jest konflikt pomiędzy dobrem osoby a dobrem wspólnoty, który przybierać może postać indywidualizmu bądź też antyindywidualizmu, które to systemy łączy antypersonalistyczny sposób myślenia o człowieku, wykluczający w znacznym stopniu jego zdolność do uczestnictwa. W ramach indywidualizmu inni ludzie prezentują się jednostce jako zagrożenie jej własnego, egoistycznie pojmowanego dobra⁶⁵. Konsekwencją drugiego ujęcia, charakterystycznego dla systemów totalitarnych, jest podporządkowanie dobra jednostki społeczeństwu, pozbawianie jej praw, a nawet wymuszanie realizowania dobra na rzecz wspólnoty poprzez stosowanie przemocy⁶⁶. Bez odniesienia do dobrze pojmowanego dobra wspólnego nie istnieje uczestnictwo obywateli i wspólnoty, zanika dialog i solidarność. Wspólnototwórczy i narodotwórczy jest solidaryzm społeczny przyjmujący odpowiedzialność za wszystkich obywateli, zwłaszcza ludzi pracy, a w szerszym kontekście troskę o rozwój całego społeczeństwa i państwa⁶⁷. Solidarność, ściśle powiązana z patriotyzmem, bez której nie da się budować głębokich i szczyrych więzi narodowych, oznacza „nigdy: jeden przeciw drugiemu. Jedni — przeciw drugim. I nigdy brzemień dźwigane przez człowieka samotnie. Bez pomocy drugich. Nie może być walka silniejsza od solidarności”⁶⁸.

Patriotyzm w kontekście regionalności i europejskości

Zaprzeczeniem personalizmu, a w konsekwencji patriotyzmu jest według Jana Pawła II brak podmiotowości, uczestnictwa i odpowiedzialności

⁶⁴ Zob. tamże, 4, 5.

⁶⁵ Zob. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, dz. cyt., s. 349.

⁶⁶ Tamże, s. 341.

⁶⁷ Zob. Jan Paweł II, *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”* (30 XII 1987), [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. II, Kraków b.r.w., nr 38 (dalej cyt. SRS); CA, nr 13.

⁶⁸ Jan Paweł II, *Homilia na Mszy Świętej w Gdańsku na Zaspie*, [w:] *Do końca ich umiłował*, Watykan 1987, s. 171–172.

poszczególnych ludzi i narodów⁶⁹. Jednym z warunków tworzenia państwa partycypacyjnego jest budowanie go wokół wspólnot lokalnych, „małych ojczyzn”. Można tu mówić o swoistej dialektyce „przybliżania” i „oddalania” ojczyzny, co wiąże się z jej spiralną strukturą. Na co dzień bliżej nam do małej ojczyzny, której nie wolno przeciwstawiać ojczyźnie jako duchowej całości integrującej wszystkich Polaków⁷⁰. Aksjologia ojczyzny swego naturalnego zakorzenienia szukać musi w niezliczonych małych ojczyznach, które ją współkonstruuja, przez mieszkańców, ziemię czy kulturę. Nie ma żadnej przyczyny, aby nie czuć się zarazem patriotą regionu i ojczyzny narodowej. Wprawdzie ze względu na wciąż rosnącą mobilność współczesnego społeczeństwa zapotrzebowanie na szukanie podstaw w budowaniu tożsamości jednostki w lokalnej społeczności wydaje się tracić na znaczeniu, to jednak w reakcji na poczucie zagubienia i osamotnienia wciąż wielu ludzi kieruje się właśnie ku swoim małym ojczyznom, bezpiecznym mikrokosmosom, gdzie można doświadczyć bliskiej sobie społeczności. To właśnie w jej kontekście ujawnia się element duchowości, specyficzna, niespotykana więź bliskości poprzez wspomnienia i wspólne przeżycia na zawsze łącząca ludzi z danym miejscem, zakorzeniająca w tradycji⁷¹. Człowiek w pełni egzystować może tylko jako podmiot i kreator życia społecznego⁷² i w tym celu potrzebuje społeczeństwa partycypacyjnego i uczestniczącego, takiego, które uznaje wszystkie prawa i autonomię społeczeństwa względem państwa⁷³.

Po przemianach społeczno-politycznych 1989 roku szansę na pełniejsze niż w warunkach PRL-u wyrażenie przez polskie społeczeństwo swojej podmiotowości, a więc i kształtowanie patriotyzmu, papież upatrywał w tworzeniu pośrednich, zwykle niewielkich struktur społecznych⁷⁴. Nowoczesny patriotyzm oznacza budowanie państwowego porządku i autorytetu „od dołu”, na bazie aktywności jednostki. Tworzenie społeczności wypełniających przestrzeń pomiędzy jednostką a państwem, stanowiąc zadanie obywateli, uznać można za probierz ich aktywności społeczno-obywatelskiej. Dzięki tworzeniu struktur pośrednich społeczeństwo przestaje być masą pozbawio-

⁶⁹ Zob. SRS, nr 15; CA, nr 46.

⁷⁰ Zob. A. Wierzbicki, *W podróży do Itaki*, dz. cyt., s. 181.

⁷¹ Zob. CA, nr 48. Por. S. Ossowski, *Zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*, „Przegląd Socjologiczny”, 1974, nr 9, s. 74; S. Starczewski, *Małe ojczyzny — tradycja dla przyszłości*, [w:] *Małe ojczyzny. Tradycja dla przyszłości*, Warszawa 2000, s. 23.

⁷² Zob. SRS, nr 38; CA, nr 41. Por. W. Chudy, A. Półtawski, *Jan Paweł II*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, s. 854.

⁷³ Zob. SRS, nr 44.

⁷⁴ Zob. CA, nr 11.

nych świadomości obywateli, a staje się rodzajem organizmu tętniącego życiem wielu bliskich sobie, silnie związanych podmiotów społecznych⁷⁵.

Naród składa się nie tylko z tego, co wyróżnia go spośród innych, lecz i z tego, co go z innymi łączy. Jego formę samoświadomości stanowi żywy duch kultury ludzkiej, mający nierzadko żywotne związki z wieloma innymi narodami⁷⁶. W ludzkości należy widzieć bogatą gamę odcieni narodowych, ukształtowanych na wspólnym ogólnoludzkim podłożu. Dlatego „drugie oblicze” narodu powinno być zwrócone na zewnątrz — ku innym narodom i państwom. Relacje międzynarodowe należy zawsze układać ze świadomością uczestnictwa w procesie wielkiej osmozy, zwłaszcza kulturowej, dzięki której nasz „narod nie tylko nie blednie, ale przeciwnie — jaśnieje duchowo coraz mocniej”⁷⁷. W kontekście umiejscowienia Polski szczególnie ważne jest zwrócenie się w kierunku narodów współtworzących Europę, szukających na przełomie XX i XXI wieku nowych form jedności. B. Skarga pisze o zawsze obecnym w kulturze europejskiej imperatywie jedności, który niekiedy skłaniał do odrzucania narodowego partykularyzmu i nie pozwalał zamykać się państwom w ciasnych granicach swoich interesów⁷⁸. Dziś to dążenie do zbliżenia międzynarodowego wynika już nie tylko z odwołania się do więzi wynikających ze wspólnoty losu i natury człowieka, lecz przede wszystkim z silnego powiązania ludzkości: ekonomicznego, ekologicznego, kulturowego, politycznego i militarnego, wykluczając izolacjonizm polityczno-państwowy.

Uwarunkowania te dostrzegali Jan Paweł II, który zdawał się nie mieć wątpliwości co do tego, że patriotyzm polski musi być umiejscowiony w szerszym, zwłaszcza europejskim kontekście. Postulując przyłączenie do Europy, papież wyrażał przy tym przekonanie, iż Polacy to naród o wielkim potencjale talentów ducha, intelektu, woli, naród, który w rodzinie krajów europejskich może odegrać doniosłą rolę⁷⁹. Ujęcie to wyrasta z chrześcijańskiej nauki społecznej, gdzie problem relacji pomiędzy samoświadomością

⁷⁵ Zob. Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”* (14 IX 1981), [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, Kraków b.r.w., nr 20. Por. W. Łużyński, *Struktury pośrednie pomiędzy jednostką ludzką a państwem w nauczaniu społecznym Kościoła*, Toruń 2008, s. 12–13.

⁷⁶ Zob. W. Chudy, *Aspekty narodu polskiego*, [w:] *Z Karolem Wojtyłą...*, dz. cyt., s. 7.

⁷⁷ Zob. C. Bartnik, *Misterium człowieka*, Lublin 2004, s. 388.

⁷⁸ Zob. B. Skarga, *Kultura europejska i jej imperatywy*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, 1997, nr 42, s. 201.

⁷⁹ Jan Paweł II, *Budujmy Polskę...*, dz. cyt., 1, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

przynależności narodowej i szerszej, na przykład europejskiej, ujmować trzeba w kontekście eklezjalnym, gdzie eksponując przede wszystkim wymiar uniwersalności, zaleca się jednak szacunek dla tego co lokalne, w tym narodowe⁸⁰. Nawiązując do inicjatywy inspiratorów zjednoczenia Europy, R. Schumana, A. Gaspariego czy K. Adenauera⁸¹, Jan Paweł II przypominał, iż kształtując podstawy ustroju życia zbiorowego cywilizacji łacińskiej, chrześcijaństwo stało się kwintesencją europejskości⁸². Niejako więc z natury rzeczy w procesie zjednoczenia Europy powinno odwoływać się także do kategorii kulturowych, moralnych i duchowych⁸³. Jednym z ważnych postulatów Jana Pawła II było wezwanie narodów europejskich do dialogu, który umożliwi przekroczenie barier historycznych zaszczości, różnic kulturowych i gospodarczych. Był on przeświadczony, że jedność Europy zależy od odnalezienia, rozbudowania i umocnienia świadomości jedności oraz komplementarności wszystkich swych elementów składowych, obu swoich części — zachodniej i wschodniej⁸⁴.

Pomimo zaangażowania się Jana Pawła II w proces integracji naszego kontynentu w fundamentalnym dla Europy *Traktacie* pominięto odniesienie do Boga oraz do chrześcijaństwa jako istotnego czynnika kultury europejskiej⁸⁵. Nawet nie uznając argumentów wysuwanych przez myślicieli odwołujących się do chrześcijaństwa, w tym Jana Pawła II, nie sposób nie uznać za trafną opinię, że liczne kraje Europy znajdują się dziś na etapie, który trudno określić inaczej niż posttożsamościowy⁸⁶.

Prezentując postawę przychylną integracji narodów europejskich, papież sprzeciwiał się redukowaniu wizji zjednoczonej Europy jedynie do jej aspektów ekonomicznych czy politycznych. Sądził bowiem, iż należy budo-

⁸⁰ Zob. H. Skorowski, *Narodowa tożsamość*, [w:] *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Lublin 2009, s. 114.

⁸¹ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w siedzibie europejskiej Wspólnoty Gospodarczej* (15 V 1985), [w:] J. Życiński, *Europejska wspólnota ducha*, Warszawa 1998, s. 169.

⁸² Por. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, dz. cyt., s. 95–104.

⁸³ Tenże, *Jaka wolność? Jaka Europa?*, homilia podczas mszy św. na lotnisku wrocławskiego aeroklubu (7 VI 1991), „L'Osservatore Romano”, 1991/6, s. 5.

⁸⁴ Zob. M. Waniewska-Bobin, *Prawdziwa jedność europejska w przemówieniach Jana Pawła II*, [w:] *Służba prawdzie, wolności i życiu. Refleksje nad myślą społeczną Jana Pawła II*, red. E. Albińska, S. Fel, Lublin 2008, s. 196.

⁸⁵ Zob. J. Ratzinger, *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, tłum. M. Michalska, Kraków 2001, s. 12.

⁸⁶ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, dz. cyt., s. 91.

wać ją na tych duchowych wartościach, które ją kiedyś ukształtowały, z uwzględnieniem bogactwa i różnorodności kultur i tradycji poszczególnych narodów. Kształtowanie poziomu tożsamości europejskiej nie tylko nie musi kolidować z poczuciem dumy narodowej, lecz może nadać jej pełniejszy kształt. Wymiana pomiędzy społeczeństwami powinna obejmować nie tylko wytwory z dziedziny techniki czy nauki, ale powinna stanowić efekt spotkania i wzajemnego poznania, zawierając właściwe każdemu narodowi wartości i tradycje⁸⁷. Nie sposób jednak nie zauważyć, że integracja europejska stanowi zarazem poważne wyzwanie i zadanie, gdyż proces ten w dużym stopniu zmienia perspektywę postrzegania człowieka i ojczyzny w świecie⁸⁸.

Podsumowanie

Analizowany w artykule model patriotyzmu zdaje się być spójny z całą refleksją filozoficzno-teologiczną Jana Pawła II. Główne faktory konstytuujące w jego ujęciu ojczyznę — ziemia, naród, kultura — jawią się tu jako wartości konstytuujące ojczystą aksjologię. Formułując taką aksjologię, papież konsekwentnie widzi w patriotyzmie afirmację ojczystej ziemi, przywiązanie do narodowej kultury, miłość do własnego narodu. Prezentowane przez tego myśliciela poglądy filozoficzne, także w interesującej nas kwestii, ujawniają ich silne nacechowanie duchem myśli chrześcijańskiej, odwołującej się nie do jakiegoś narodowego szowinizmu, ale do charakterystycznego dla tej doktryny uniwersalizmu. Odrzucając kosmopolityzm, uwzględniając zagrożenia wynikające z procesów globalizacyjnych i charakterystycznego dla współczesności pluralizmu, Jan Paweł II stara się preferować patriotyzm oparty na chrześcijańskim personalizmie. Szacunek dla osobowej godności każdego człowieka, bez względu na jego przynależność narodową, zdaje się tu stanowić zarówno warunek ocalenia tożsamości narodowej poszczególnych społeczeństw, jak i dawać nadzieję na ich pokojową egzystencję. Koncepcja patriotyzmu polskiego papieża ma więc nie tyle swój wymiar teoretyczny, typowy dla filozofa, jakim bez wątpienia był, co pragmatyczny, charakterystyczny dla przywódcy religijnego i społeczno-politycznego.

⁸⁷ Zob. tenże, *Razem tworzyć...*, dz. cyt., 6, 7, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015]. Por. M. Waniewska-Bobin, dz. cyt., s. 197–198.

⁸⁸ Zob. Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w siedzibie europejskiej Wspólnoty Gospodarczej* (15 V 1985), [w:] J. Zyciński, *Europejska wspólnota ducha*, Warszawa 1998, s. 169. Por. S. Nagy, *Europa na rozdrożu. Jana Pawła II wizja Europy*, [w:] *Kościół w czasach Jana Pawła II*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, J. Mastej, Lublin 2005, s. 395.

Uwzględniając ten fakt, za konkluzję wywodów Jana Pawła II na temat patriotyzmu i ojczyzny uznać można zdanie zawarte w ostatniej jego książce: „Dramatyzm dziejów naszej ojczyzny sprawił, że dla Polaków ojczyzna stała się «obowiązkiem»”⁸⁹. Przekaz ten jawi się jako warunek *sine qua non* istnienia naszej ojczyzny i Polaków świadomych swej tożsamości narodowej, a także przekazywania w skuteczny sposób ducha patriotycznego kolejnym pokoleniom. Dostrzegając w ojczyźnie fundament ludzkiego zakorzenienia, cenny skarb wykraczający poza codzienność, nacechowany silnie aksjologicznością, Jan Paweł II stawiał pytanie, które uznać można za zasadnicze w tym wymiarze ludzkiej egzystencji: „[...] jak go pomnożyć, jak poszerzyć tę przestrzeń, którą wypełnia”⁹⁰. Konieczność zakorzenienia jednostki w ojczyźnie, skorelowaną ściśle z troską o jej przyszłość, uznać można za zasadnicze czynniki patriotyzmu. Szacunek dla przeszłości ojczyzny i powinność ciągłego wypełniania szeroko rozumianej ojczyźnej przestrzeni przez kolejne pokolenia Polaków wyznaczają niejako horyzont aksjologii ojczyzny i patriotyzmu. Nigdy nie przestanie przecież być aktualna troska o to, by tego ojczyźnego skarbu nie utracić, nie pomniejszyć, ale przyjąć i pomnożyć⁹¹. Nie sposób przy tym pominąć prawdę, że naród będzie taki i ojczyzna będzie taka, jakimi je uczynią ludzie⁹². Dosadnie ujął to C. Norwid: „Znicestwić żadnego narodu nikt nie podola bez współdziałania Obywateli tegoż narodu”⁹³. W podobnym duchu wyraża się Jan Paweł II, gdy stwierdza, iż „naród ginie, gdy znieprawia ducha — naród rośnie, gdy duch jego coraz bardziej się oczyszcza, tego żadne siły zewnętrzne nie zdołają zniszczyć”⁹⁴.

Każde pokolenie stoi przed wyborem drogi, która oznaczać będzie w konsekwencji deprawację bądź wzrost ducha. W znacznej mierze proces wyboru drogi i możliwość jej realizacji determinowane są czynnikami zewnętrznymi. Ale zdaniem Jana Pawła II kształtując naród silny bogactwem tworzących go osób, budowany w oparciu o kulturę, historię i solidarność w dużej mierze można się od tych czynników zewnętrznych uniezależnić.

⁸⁹ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, dz. cyt., s. 79–81.

⁹⁰ Zob. K. Wojtyła, *Myśląc Ojczyzna...*, dz. cyt., s. 9.

⁹¹ Zob. R. Brague, *Europa — droga rzymska*, Warszawa 2012, s. 162.

⁹² C. Bartnik, *Idea polskości*, Radom 2001, s. 152.

⁹³ C. K. Norwid, *Znicestwienie narodu*, [w:] *Pisma wybrane*, t. 4, Warszawa 1968, s. 85.

⁹⁴ Jan Paweł II, *Tyś wielką chlubą naszego narodu* (19 VI 1983), [w:] tenże, *Pokój Tobie Polsko! Ojczyzno moja!*, Rzym 1983, s. 92.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Bagby P., *Pojęcie kultury*, [w:] *Człowiek — wychowanie — kultura*, red. F. Adamski, Kraków 1993.
- [2] Bartmiński J., *Jak biegną drogi Ojczyzny*, [w:] *Z Karolem Wojtyłą myśląc Ojczyzna*, red. W. Chudy, Lublin 2002.
- [3] Bartnik C., *Idea polskości*, Radom 2001.
- [4] Bartnik C., *Pokusa beznarodowości*, [w:] C. Bartnik, *Misterium człowieka*, Lublin 2004.
- [5] Bartnik C., *Teologia społeczno-polityczna*, Lublin 1998.
- [6] Bochenek K., *Państwo jako dobro wspólne w refleksji Jana Pawła II*, [w:] *Polska w nauczaniu Jana Pawła II*, red. W. Furmanek, Rzeszów 2008.
- [7] Bocheński J., *ABC tomizmu*, Londyn 1950.
- [8] Bocheński A., *Rzecz o psychice narodu polskiego*, Warszawa 1986.
- [9] Bocheński J., *Szkice o nacjonalizmie i katolicyzmie polskim*, Warszawa 1997.
- [10] Brague R., *Europa — droga rzymska*, Warszawa 2012.
- [11] Buttiglione R., *Myśl Karola Wojtyły*, Lublin 1996.
- [12] Chudy W., A. Półtawski, *Jan Paweł II*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997.
- [13] Denek K., *W poszukiwaniu drogi*, [w:] K. Denek, B. Dymara, W. Korzeniowska, *Dziecko w świecie wielkiej i małej ojczyzny*, Kraków 2009.
- [14] Dyczewski L., *Miejsce i funkcje wartości w kulturze*, [w:] *Kultura w kręgach wartości*, red. L. Dyczewski, Lublin 2001.
- [15] Grygiel S., *Ojczyzna jest zawsze trochę dalej*, Kielce 1998.
- [16] Jan Paweł II, *Budujmy Polskę wierną swym korzeniom* (10 VII 1997, Kraków), *Przemówienie pożegnalne na lotnisku Balice*, 4, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].
- [17] Jan Paweł II, *Chrystusa nie można wyłączyć z dziejów człowieka* (2 VI 1979, Warszawa), [w:] Jan Paweł II, *Na ziemi polskiej*, Rzym 1979.
- [18] Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”* (1 V 1991), [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. II, Kraków b.r.w.
- [19] Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”* (14 IX 1981), [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, Kraków b.r.w., nr 20.
- [20] Jan Paweł II, *Encyklika Redemptoris missio*, nr 43, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

- [21] Jan Paweł II, *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”* (30 XII 1987), [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. II, Kraków b.r.w.
- [22] Jan Paweł II, *Homilia na placu Zwycięstwa w Warszawie* (2 VI 1979), [w:] *Przemówienia i homilie. Polska 2 VI 1979–10 VI 1979*, Kraków 1979.
- [23] Jan Paweł II, *Homilia podczas liturgii słowa* (16 VI 1999), [w:] *Drogowskazy dla Polaków*, Kraków 1999, t. 3.
- [24] Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do ludzi morza* (11 VI 1987, Gdynia), [w:] *Drogowskazy dla Polaków*, Kraków 1999, t. 2.
- [25] Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy Świętej* (8 VI 1979, Nowy Targ), [w:] *Drogowskazy dla Polaków*, Kraków 1999, t. 2.
- [26] Jan Paweł II, *Homilia na Mszy Świętej w Gdańsku na Zaspie*, [w:] *Do końca ich umiłował*, Watykan 1987.
- [27] Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy Świętej odprawionej pod Szczytem Jasnej Góry* (19 VI 1983), [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. IX, red. zbiorowa, Kraków 2008.
- [28] Jan Paweł II, *Jaka wolność? Jaka Europa?*, homilia podczas mszy św. na lotnisku wrocławskiego aeroklubu (7 VI 1991), „L’Osservatore Romano”, 1991/6.
- [29] Jan Paweł II, *Kultura i perspektywy przyszłości świata*, „L’Osservatore Romano”, 1982/3.
- [30] Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005.
- [31] Jan Paweł II, *Pokój Tobie Polsko*, red. A. Szafrąńska, Warszawa 1984.
- [32] Jan Paweł II, *Przemówienie do mieszkańców Wadowic* (07 VI 1979), [w:] *Drogowskazy dla Polaków*, Kraków 1999, t. 2.
- [33] Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie* (3 VI 1979), „Znak”, 1979, nr 7–8.
- [34] Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w siedzibie europejskiej Wspólnoty Gospodarczej* (15 V 1985), [w:] J. Życiński, *Europejska wspólnota ducha*, Warszawa 1998.
- [35] Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Okęcie* (16 VI 1983, Warszawa), [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. IX, red. zbiorowa, Kraków 2008.
- [36] Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na Błoniach* (10 VI 1987, Kraków), [w:] *Drogowskazy dla Polaków*, Kraków 1999, t. 2.
- [37] Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne na lotnisku Okęcie* (9 VI 1991, Warszawa), 2, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].

- [38] Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne na lotnisku w Balicach* (9 VI 1979, Kraków), [w:] *Drogowskazy dla Polaków*, Kraków 1999, t. 2.
- [39] Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne na lotnisku w Balicach* (17 VI 1999), [w:] *Drogowskazy dla Polaków*, Kraków 1999, t. 3.
- [40] Jan Paweł II, *Psalm 19 — hymn na cześć Boga Stwórcy*, audiencja generalna (30 I 2002), 3, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 20.11.2015].
- [41] Jan Paweł II, *Razem tworzyć wspólne dobro Ojczyzny*, przemówienie w Parlamencie RP (11 VI 1999, Warszawa), 1, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 15.11.2015].
- [42] Jan Paweł II, *Solidarny rozwój jako narzędzie walki z głodem i niedożywieniem. Przesłanie Papieża z okazji Światowego Dnia Wyżywienia*, „L'Osservatore Romano”, 2005/1.
- [43] Jan Paweł II, *Trzeba zapobiec katastrofie ekologicznej*, audiencja generalna (17 I 2001), 5, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 20.11.2015].
- [44] Jan Paweł II, *Tyś wielką chlubą naszego narodu* (19 VI 1983), [w:] tenże, *Pokój Tobie Polsko! Ojczyzno moja!*, Rzym 1983.
- [45] Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*, przemówienie w Unesco (2 VI 1980, Paryż), „L'Osservatore Romano”, 1981/2.
- [46] Jan Paweł II, *Wszelkie stworzenie niech wielbi Pana*, audiencja generalna (2 V 2001), 5, [online], www.opoka.org.pl [dostęp 20.11.2015].
- [47] Karolak I., *Patriotyzm*, [w:] *Nazwy wartości*, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993.
- [48] Kłoczowski A., *Religijna interpretacja kultury polskiej w pielgrzymkowych wypowiedziach Jana Pawła II*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 1980, nr 2.
- [49] Kowalczyk M., *Z teologii historii narodu Jana Pawła II*, [w:] C. Bartnik, *Polska teologia narodu*, Lublin 1986.
- [50] Krąpiec M., *Naród*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 7, Lublin 2006.
- [51] Łużyński W., *Struktury pośrednie pomiędzy jednostką ludzką a państwem w nauczaniu społecznym Kościoła*, Toruń 2008.
- [52] Matyja R., *Przestrzeń powinności. Myśl polityczna a postawy patriotyczne w Polsce powojennej*, [w:] *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei*, red. J. Kłoczowski, Kraków 2006.
- [53] Muszyński W., *Solidarność w nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, [w:] *Służba prawdzie, wolności i życiu. Refleksje nad myślą społeczną Jana Pawła II*, red. E. Albińska, S. Fel, Lublin 2008.

- [54] Nagy S., *Europa na rozdrożu. Jana Pawła II wizja Europy*, [w:] *Kościół w czasach Jana Pawła II*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, J. Mastej, Lublin 2005.
- [55] Norwid C., *Znicestwienie narodu*, [w:] *Pisma wybrane*, t. 4, Warszawa 1968.
- [56] Ossowski S., *Zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*, „Przegląd Socjologiczny”, 1974, nr 9.
- [57] Ratzinger J., *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, tłum. M. Michalska, Kraków 2001.
- [58] Ratzinger J., *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, tłum. J. Zychowicz, Kraków 1999.
- [59] Skarga B., *Kultura europejska i jej imperatywy*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, 1997, nr 42.
- [60] Skarżyńska K., *Rodzaje patriotyzmu. Czy i jak osobiste doświadczenia oraz wychowanie różnicują postawy narodowe*, [w:] *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty*, t. 4, red. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, Gdańsk 2008.
- [61] Skorowski H., *Etyczne aspekty patriotyzmu*, [w:] *Ku etycznym zasadom służb mundurowych*, red. Z. Kępa, A. Szerauc, Płock 2009.
- [62] Skorowski H., *Narodowa tożsamość*, [w:] *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Lublin 2009.
- [63] Skorowski H., *Naród i państwo w nauczaniu społecznym Kościoła*, Warszawa 2000.
- [64] Stachowski Z., *Wojtylińska historiozofia*, [w:] *Filozofia w kulturach krajów słowiańskich*, red. A. Zachariasz, Z. Stachowski, Rzeszów 2007.
- [65] Starczewski S., *Małe ojczyzny — tradycja dla przyszłości*, [w:] *Małe ojczyzny. Tradycja dla przyszłości*, Warszawa 2000.
- [66] Szacki J., *Patriotyzm jako „błąd” i jako „cnota”*, [w:] *Maski i twarze patriotyzmu*, red. M. Karolczak, Kraków 2012.
- [67] Szafrński A., *Jan Paweł II: myśli o ojczyźnie*, [w:] *Polska teologia narodu*, red. C. Bartnik, Lublin 1986.
- [68] Ślipko T., *Państwo i naród w dobie globalizacji*, [w:] *Oblicza patriotyzmu*, Kraków 2009.
- [69] Theiss W., *Dom i ojczyzna — miejsca w świecie bez miejsc. Trzy perspektywy*, [w:] *Dom i ojczyzna dylemat wielokulturowości*, red. D. Lalak, Warszawa 2008.
- [70] Tischner J., *Idąc przez puste Błonia*, Kraków 2005.

- [71] Tischner J., *Myślenie według wartości*, Kraków 1994.
- [72] Tischner J., *Polska jest ojczyzną*, Paryż 1985.
- [73] Truskolaska J., *Kategoria osoby i czynu w personalizmie etycznym Karola Wojtyły i ich konsekwencje pedagogiczne*, [w:] *Pedagogiczne inspiracje w nauczaniu Jana Pawła II*, red. M. Nowak, C. Kalita, Biała Podlaska 2006.
- [74] Waniewska-Bobin M., *Prawdziwa jedność europejska w przemówieniach Jana Pawła II*, [w:] *Służba prawdzie, wolności i życiu. Refleksje nad myślą społeczną Jana Pawła II*, red. E. Albińska, S. Fel, Lublin 2008.
- [75] Wierzbicki A., *W podróży do Itaki*, [w:] *Z Karolem Wojtyłą myśląc Ojczyzna*, red. W. Chudy, Lublin 2002.
- [76] Wojtyła K., *Myśląc Ojczyzna...*, [w:] *Poezje i dramaty*, Kraków 1979.
- [77] Wojtyła K., *Myśli o papieżstwie i narodzie*, „Znak”, 1977, nr 29.
- [78] Wojtyła K., *Osoba: podmiot i wspólnota*, „Roczniki Filozoficzne”, 1976, nr 24.
- [79] Wojtyła K., *Osoba i czyn*, Lublin 1994.
- [80] Wojtyła K., *Wywiad z 21 VI 1978*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne Kościoła integralną częścią jego misji*, Rzym 1996.
- [81] Ziejka F., *Wykład inauguracyjny na Akademii Rolniczej w Krakowie, 3 X 2006, Pieśń o polskiej ziemi...*, „Biuletyn Informacyjny AR w Krakowie”, 2006, nr 4 (47).
- [82] Ziemiański S., *Naród*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego Ignatianum w Krakowie” 2006, XII.
- [83] Życiński J., *Europejska wspólnota ducha*, Warszawa 1998.

CONSTITUTIVE FACTORS OF PATRIOTISM IN REFLECTION OF JOHN PAUL II

ABSTRACT

In terms of patriotism, John Paul II refers to the vision of human and society, which are formed on the basis of the typical for him personalism. While presenting and analyzing this area of the Pope's reflection we need to notice, that it clearly refers to the Christianity.

It places it on the foundation of the Christian culture, the concern for the common good, raising the values of the Small Homeland and also on the openness to Europe.

Keywords:

patriotism, homeland, nation, common good, culture, ground.